

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ – ПОТРЕБА ЧИ ВИМОГА ЧАСУ

М.П.Щербань

Анотація. Розглядаються проблеми виховання патріотизму на сучасному етапі становлення української державності; надаються рекомендації з подолання дезинтеграційної політики ЗМІ стосовно патріотичного виховання.

Ключові слова: патріотизм, виховання, патріотичне виховання, національно-патріотичне виховання.

Аннотация. Рассматриваются проблемы патриотического воспитания на современном этапе становления украинской государственности; даются рекомендации по устранению дезинтегрирующей политики СМИ относительно патриотического воспитания.

Ключевые слова: патриотизм, воспитание, патриотическое воспитание, национально-патриотическое воспитание.

Summary. The problems of education of patriotism at the present stage of Ukrainian statehood. Served definitions and approaches to the concept of "patriotism" in the formation of patriotic qualities in family and school, provides recommendations to overcome the disintegration media policy concerning patriotic education.

Key words: patriotism, education, patriotic education and national-patriotic education.

Актуальність теми та постановка проблеми. Процес становлення незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованих стосунків на основі загальнолюдських цінностей, духовних, моральних і культурних засад життя українського народу. Тому мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з різних предметів, а й формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинути, духовно й морально зрілу особистість, готову протистояти асоціальним впливам, вирішувати особисті проблеми, творити себе й довколишній світ.

Буремне сьогоднішнє. Події, які сколихнули Україну. Протистояння злочинній владі на Майдані... Потуги влади організувати антимайдан, задавити Майдан силою, ганебна втеча «гаранта» до Російської Федерації... Заклики до федералізації. Анексія Криму. Весь світ з жалем, болем, надією, смутком і сподіванням на краще майбутнє сприймає для себе нову категорію – «Небесна Сотня», та з острахом, хвилюванням за світову систему безпеки – категорію «Зелені чоловічки». З тривогою, співчуттям спостерігає за мирним протистоянням блокованих підрозділів збройних сил України агресору: «Силам самооборони», «Кубанським козакам», підрозділам збройних сил Російської федерації. З болем у серці і з гордістю за діями підрозділу Ю.Мамчура, бійців бригади морської піхоти, екіпажів військових суден, курсантів Нахімовського училища, зброєю яких став гімн України.

Виховання в молоді почуття патріотизму, активної громадянської позиції стає проблемою загальнодержавного масштабу. Актуальність патріотичного виховання зумовлюється процесом становлення України як єдиної політичної нації, об'єднання різних етносів і регіонів задля розбудови й удосконалення держави на базі демократичних цінностей, що мають складати основу патріотичного виховання та визначати стратегію цілеспрямованого та ефективного процесу розвитку суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота.

Сьогодні, коли молода людина відчуває труднощі із соціальною і культурною ідентичністю, узгодження свого «я» з такими суспільними орієнтирами як: професія, мова, національність, культура, історія, політика, має підвищуватись стимуляція до пошуку й реалізації власного життєвого сенсу, відповідальність сім'ї та школи за створення умов для розвитку, навчання й виховання дитини. Досягнення мети виховання вимагає дотримання наукового підходу, тобто врахування об'єктивних закономірностей, що опосередковуються подіями історико-культурного процесу. Розпад Радянського Союзу, зміни, викликані переходом з однієї економічної формації до іншої, привели до деградації системи патріотичного та інтернаціонального виховання. У свідомість людей стали проникати бездіяльність, егоцентризм, цинізм, агресивність, моральний релятивізм. З приходом телебачення та комп'ютерів село практично зрівнялося з містом, тобто порушився природний спосіб зберігання й передачі основ народної культури. На жаль, це відбувається в Україні на тлі посилення патріотичного виховання у провідних країнах світу, де культивується вірність батьківщині, повага до державного прапора й герба.

Суперечності сучасного життя – глобалізація, полікультурність, багатоконфесійність, кризові тенденції суспільства, руйнування старих соціокультурних структур, деперсоналізація, підміна людини

технікою, все це дезадаптує і значною мірою може бути передумовою кризи особистісного розвитку. У значної частини молоді з'являється зневіра, розчарування. Отже, виникла потреба створення реальних умов, які сприяють формуванню патріотичних якостей особистості.

Дані соціологічних досліджень свідчать, що рівень патріотизму народу України є недостатньо високим. Серед молоді у віці 18-29 років показник готовності до еміграції становить 50,4%, а у віковій групі 30-39 років – 42,4%. Тобто майже кожен другий допускає для себе можливість еміграції.

За даними опитування, проведеного Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова у 2007 р., на запитання «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?» 44,2 % респондентів відповіли «так», 35,6 % – «скоріше так», 9,7 % – «скоріше ні», 4,3 % – «ні», 6,2 % – «важко відповісти» [7]. Подібна тенденція спостерігається і у молоді. Згідно з результатами соціологічного опитування серед молоді, зокрема випускників загальноосвітніх навчальних закладів, що проводилося фондом «Демократичні ініціативи» у кінці 2008 р., тільки близько 30 % опитаних школярів вважають, найголовнішим, що об'єднує населення України в єдину націю – це патріотичні почуття громадянина України [6]. Згідно з дослідженням, проведеним компанією Research&Branding Group улітку 2011 р., 76% громадян нашої країни вважають себе патріотами України. Також 72% пишаються тим, що є громадянами нашої держави, а кожен другий українець (52%) у разі необхідності готовий захищати свою країну. До того ж, переважна більшість респондентів – 93% – вважають Україну своєю Батьківщиною [5]. У цих умовах постає необхідність розв'язання на державному рівні проблем, пов'язаних з вихованням патріотизму та формуванням національної свідомості населення України як основи консолідації суспільства і зміцнення держави.

Молодь – це особлива соціальна спільнота, яка знаходиться у процесі формування системи цінностей, визначення свого майбутнього життєвого шляху. В сучасних умовах розвитку України, розбудови її державності в атмосфері кризи ціннісної системи, її переоцінки та різкої зміни ідеалів вагомим значення набуває проблема формування суспільних цінностей, в т.ч. патріотизму.

Аналіз публікацій. Серед класиків педагогічної науки до проблеми патріотизму зверталися Я.Коменський, Г.Сковорода, К.Ушинський, О.Духнович, А.Дістервег, Г.Ващенко, І.Огієнко, С.Русова, Дж.Дьюї, А.Макаренко, Я.Корчак, В.Сухомлинський та ін. Над обґрунтуванням теоретичних і методичних аспектів патріотичного виховання працювали О.Абрамчук, Т.Гавлітіна, О.Гевко, М.Качур, В. Кириченко, О.Киричук, В.Коваль, О.Коркішко, В.Кузь, Б.Мисак, Р.Петронговський, Б.Ступарик, О.Стьопіна та інші. Формуванню демократичних цінностей учнівської та студентської молоді присвячені публікації таких учених, як В.Андрущенко, В.Бабкін, О.Бабкіна, В.Бебик, М.Головатий, Л.Губерський, В.Заблоцький, А.Колодій, М.Михальченко, С.Рябов, О.Семашко, О.Сухомлинська та ін. Психологічні засади побудови змісту політичної освіти підростаючого покоління в умовах розвитку демократичних основ українського суспільства досліджують Т.Белавіна, І.Дідук, Т.Вольфовська, І.Жадан, Л.Овдієнко, О.Скнар та інші. Формування патріотизму дітей та молоді в сучасних соціокультурних і психологічних умовах досліджується І.Бехом, В.Бабич, В.Білоусовою, В.Болгаріною, О.Вишневським, Ю.Гапоном, М.Зубалієм, П.Ігнатенком, Л.Канішевською, Б.Кобзарем, В.Кузем, М.Левківським, В.Оржеховською, В.Постовим, Є.Постовойтовим, Г.Пустовітом, А.Сиротенком, М.Стельмаховичем, Г.Шевченко, К.Чорною та ін.

Аналіз різних підходів науковців до визначення поняття «патріотизм» (О.Биков, О.Вишневський, С.Гончаренко, М.Іванов, Г.Мітін, К.Чорна та ін.) дає змогу виокремити такі аспекти цього явища: ставлення до Батьківщини, народу, суспільства, моральне почуття, обумовлене світоглядом людини, її належністю до етнічної спільноти; один із потужних і постійних мотивів соціальної діяльності; система поглядів, ідей, що є результатом засвоєння культури, традицій, звичаїв свого народу; безпосередній прояв любові до Батьківщини у вчинках людей, праця на благо Вітчизни.

Мета дослідження: створення засад для системної і цілеспрямованої діяльності щодо національно-патріотичного виховання молоді людини – патріота України.

Виклад основного матеріалу. Слово «патріотизм» – грецького походження, у перекладі – це батьківщина. Вперше слово патріотизм з'явилося у період Французької революції 1789-1793 р. Патріотами тоді називали себе борці за народну справу, захисники республіки.

Універсальний словник-енциклопедія трактує це явище як позицію, що поєднує відданість і любов до батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав. Протилежне патріотизму поняття – шовінізм.

Елементи патріотизму в людей виникли початково як форми усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв. Коли сукупне життя людства трималося на кровному зв'язку між членами окремих невеликих груп, почуття суспільної солідарності співпадало з почуттями сімейними.

Український педагогічний словник подає наступне визначення патріотизму: «одне з найглибших

громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності школи» [2].

У сучасній «Енциклопедії освіти» патріотизм визначається як «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоцій підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів» [3, с.633]. З погляду філософії, патріотизм – моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов і відданість вітчизні, гордість за її минуле і сучасне, бажання захищати інтереси батьківщини. Патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – соціально-історичне явище.

Означене вище дозволяє дійти висновку, що патріотизм – це любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені. У різні епохи воно має різний соціальний і класовий зміст. За сучасних умов існування демократичного суспільства патріотизм підноситься на вищий рівень, поширюється на все населення країни, пронизує всі сфери суспільного життя, має спрямований характер, що виявляється у свідомому ставленні людей до праці, суспільно-політичної діяльності, непримиримості до будь-яких порушень прав людини, норм і правил демократичного співжиття. Завдяки цьому патріотизм є одним з найважливіших чинників розвитку демократичного суспільства.

Мета національно-патріотичного виховання полягає у створенні засад для системної і цілеспрямованої діяльності щодо виховання молодшої людини – патріота України, готового самовіддано розбудувати її як суверенну, демократичну, правову й соціальну державу, виявляти національну гідність, знати й цивілізовано відстоювати свої громадянські права та виконувати обов'язки, сприяти громадянському миру й злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій української національної культури.

Національно-патріотичне виховання формується на прикладах історії становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури й спорту. Мета національно-патріотичного виховання молоді може бути досягнута шляхом реалізації таких основних виховних завдань [2]: забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей; виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь; сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу; формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле й сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини; підтримання кращих рис української нації – працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків та родини; створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак – держави; сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних та культурних потреб особистості; виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності.

Виховна робота повинна бути несумісною з пропагандою насильства, жорстокості, міжнаціональної ворожнечі, людиноненависницьких теорій, поглядів, спрямованих на підірвання державних інтересів України, та мати світський характер [4].

Досвід переконує, що без знання своєї історії, культури, свого родоvodu, традицій народу і сім'ї неможливо виховувати підрастаюче покоління країни. Не випадково, що одним із пріоритетних напрямів реформування виховного процесу в державній національній програмі визначено утвердження принципів загальнолюдської моралі, правди, справедливості, патріотизму, добра, краси, працелюбності, інших добродійностей. Такі принципи завжди були притаманні українському народу, ними пронизана вся система його національно-культурних цінностей.

Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є: громадянське виховання: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною; розумове виховання: озброєння учнів

знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мисленнєвими операціями, вироблення умінь і навичок культури розумової праці; моральне виховання: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри в творчі можливості людини), понять, поглядів, переконань, почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності; трудове виховання: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці; естетичне виховання: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмій і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей; фізичне виховання: формування здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини.

Патріотичне виховання – планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто розвиток любові до батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіт національної самосвідомості, і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Первинна опосередкована стадія відбувається в сім'ї, коли діти отримують знання із казок про героїчні вчинки, приклади любові до Батьківщини з біографії членів родини. Під впливом настроїв і поглядів, що панують у сім'ї, часто закладаються норми й патріотичні цінності на все життя. Справжній патріотизм пов'язаний із здатністю любити рідну мову, свою культуру, домівку й країну. При цьому головною виступає здатність любити та цінувати людей, що поруч із тобою.

Висвітленню ролі сім'ї як середовища виховання зростаючої особистості присвятили свої праці Т.Алексєнко, Е.Ейдемїллер, В.Кравець, В.Постовий, В.Семиченко, Н.Уманець та інші. Дослідники одностайні в тому, що належна реалізація сім'єю відповідних функцій можлива лише за умов усвідомлення батьками своєї виховної ролі, оволодіння необхідними знаннями й уміннями, підвищення свого педагогічного рівня. Патріотичне виховання дітей у родині – складний і суперечливий процес, на який впливають різні фактори: матеріально-економічна забезпеченість, соціальний стан та рівень освіти батьків, місце проживання (місто, село), звичаї і традиції в родині, кількість членів родини, ставлення до дітей тощо. Метою родинного виховання загалом є формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості, вироблення в неї таких якостей, які допомагатимуть гідно перебороти труднощі та перешкоди, що трапляються на життєвому шляху.

Як зазначають А.Кузьмінський та В.Омеляненко, джерелом патріотичного виховання є культ рідного слова батька й матері, колискова пісня, рідна оселя, садиба, батьківщина, героїчне минуле народу, конкретні вчинки особистості, спрямовані на матеріальне й культурне збагачення свого народу. Важливе значення у формуванні патріотичних якостей школярів надають взаємодії школи та сім'ї. Взаємодією є узгоджена діяльність щодо досягнення спільних цілей та результатів, розв'язання учасниками значущої для них проблеми чи завдання. Спільна робота школи та сім'ї ґрунтується на принципах пріоритетності сімейного виховання й гуманізації взаємин педагогів і батьків. Результатом взаємодії школи та сім'ї має стати: по-перше, набуття батьками певної суми теоретичних знань і практичних умінь, а по-друге, коригування поглядів батьків на сутність проблеми формування патріотичних якостей школярів.

Визначено тісно пов'язані в структурі особистості три групи патріотичних якостей: ціннісне ставлення особистості до своєї сім'ї, родини; моральне ставлення до людей, толерантне ставлення до інших культур та націй; ставлення до своєї країни, рідного краю.

Виховує не тільки й не стільки сам виховний процес як спеціально організована дорослими діяльність, ті щоденні, конкретні взаємини, під час яких дитина день за днем вбирає в себе й активно переосмислює людські цінності, орієнтації, способи поведінки, сутність ставлень до явищ життя й до самої себе.

Формування патріотизму школярів проходить через інформаційну, ціннісно-орієнтаційну та установчо-нормативну сферу. Інформаційна сфера – отримання інформації, знань про владу, політичний устрій держави, стратифікацію суспільства тощо. Ціннісно орієнтовна сфера – залучення до системи історично сформованих у даному суспільстві політичних відносин, цінностей, архетипів та орієнтацій, у результаті чого має вироблятися власна система ціннісних орієнтацій. Установчо-нормативна сфера – вироблення певного ставлення до політичних подій і явищ, до політиків, вибір своєї поведінки в суспільних, політичних відносинах, готовність до патріотичних дій, патріотичних вчинків.

Варто зауважити, що рівень сформованості патріотизму особистості, як правило, залежить від

спільних соціальних впливів сім'ї, школи, громадських об'єднань тощо.

Результати патріотичного виховання залежать від творчого й умілого підходу педагогів, їхнього професіоналізму, постійного пошуку найбільш ефективних форм і методів, творчості й ініціативи у використанні в педагогічній діяльності нових, перспективних технологій.

Світовий досвід переконує, що, маючи можливості для швидкої трансляції єдиних символів і цінностей в національному масштабі, через створення суспільного діалогу ЗМІ сприяють формуванню й зміцненню патріотичної свідомості суспільства. Через мережу інформаційних комунікацій передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Завдяки розкриттю змісту й пропаганді в ЗМІ таких понять, як «демократія», «громадянське суспільство», «правова держава», «національна ідея», формується відповідна система духовних цінностей суспільства, які лежать в основі творення політичної нації й розбудови незалежної держави.

Водночас слід зазначити, що багатоаспектне проникнення ЗМІ в життя суспільства може відігравати як об'єднуючу роль і сприяти консолідації суспільства, так і дезінтеграційну, роз'єднувальну, упроваджуючи в суспільну свідомість негативні стереотипи, що, на думку Г.Блумера, є особливо відчутним у кризові періоди історичного розвитку суспільства, коли люди в стані соціальної невизначеності особливо підпадають під вплив, легко відкликаються на різні нові стимули, ідеї, а також більше піддаються пропаганді й різним маніпулюванням [1, с.123]. Для подолання вищезазначених проблем потрібно здійснити ряд таких кроків: розроблення рекомендацій щодо посилення патріотичної спрямованості програм радіомовлення та телебачення, матеріалів друкованих засобів масової інформації; активна протидія фактам, що фальсифікують історію України та її сьогодення; створення в мережі Інтернет інформаційної бази з питань патріотичного виховання молоді; організація у теле-, радіопрограмах і в пресі постійно діючих рубрик про патріотичне виховання молоді, про досвід роботи в цьому напрямі різних соціальних інституцій, у тому числі ветеранських, молодіжних і дитячих громадських організацій, із залученням до обговорення проблем патріотичного виховання молоді відомих учених, державних і громадських діячів, представників культури й мистецтва, педагогів, ветеранів війни і праці, лідерів та активістів громадських організацій; випуск спеціального друкованого видання з проблем патріотичного виховання молоді; недопущення пропаганди в засобах масової інформації культури насильства, жорстокості й бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що підривають суспільну мораль; підтримка україномовних молодіжних друкованих засобів масової інформації, теле- та радіопрограм, Інтернет-центрів; виробництво кіно- й відеофільмів, видання творів, постановка спектаклів, спрямованих на патріотичне виховання підростаючого покоління.

Патріотизм як цінність, що має бути присутня в свідомості молодого покоління, набуває сьогодні особливого змісту й значення. Якісно нову демократичну державу можуть створити лише свідомі громадяни, які люблять Україну, свій народ, націю і готові самовіддано служити їхнім інтересам.

Головною складовою формування патріотизму є плескання любові до рідної країни, що здійснюється насамперед сім'єю, безпосереднім соціальним оточенням через передання певних культурних традицій, звичаїв, обрядів, вірувань. Слід пам'ятати, що формування особистості національно свідомого громадянина України – це тривалий та важкий процес, який ускладнюється реаліями сьогодення. А тому необхідно забезпечити цілісність виховання, де основними джерелами патріотизму мають стати: життя громади та сім'ї, спадкоємність поколінь, духовне життя людини, православні корені українського народу, морально-етичний зміст людських вчинків, толерантне ставлення до інших народів.

Література

1. Блумер Г. Коллективное поведение: Пер. с англ. / Г. Блумер // Американская социологическая мысль: Тексты. – М., 1994. – 278 с.
2. Дроговоз В. Сучасні концепції патріотизму як змістова основа патріотичного виховання студентської молоді / В. Дороговоз // Духовність особистості : методологія, теорія і практика: Збірник наукових праць. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В.Даля, 2006. – Випуск (6) 19 – С. 56-61.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. Наук України; [гол. ред. Г.Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Максимок С.П. Педагогіка: Навчальний посібник. / С.П. Миколок – К.: Кондор, 2005. - 512 с.
5. Миколок О. Патріотизм український – ритуал радянський / Оксана Миколок. // День. – 22 листопада 2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/223262>
6. Ровесники незалежної України: думки, інтереси, громадські позиції // Фонд демократичної ініціативи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/archive/press_releases_archive/sffgrtthkljmgbbggg.htm
7. Чи вважаєте Ви себе патріотом України? // Центр Разумкова. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399